

GAÁL ENDRE:

ADATOK SZEGED 1859—1860. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

Reizner János Szeged történetét 1879-ig feldolgozó monográfiájában „kis forradalomként” méltatja a Habsburg önkényuralom 1859—1861. évi válságának idején lejátszódott helyi eseménysorozatot.¹ Ez az összefoglaló munka nem törekedhetett Szeged akkori mozgalmas története valamennyi eseményének bemutatására és a leírtak beható elemzésére. Szerzőjének polgári szemlélete — amely pedig előnyösen különböztette meg Reiznert a millennium időszakának feudális-klerikális szemléletű helytörténészeitől — nem tette lehetővé, hogy minden tekintetben helyes értékelést adjon az eseményekről. Pl. az akkori tüntetések szűkszavú említése során nála is nemegyszer nacionalista hangvétel figyelhető meg.² Ma már több forrás hozzáférhető a kutató számára, mint Reizner idejében, így pontosabb, részletesebb képet rajzolhatunk az 1859—1860. évi szegedi eseményekről. Mindez indokolta teszi, hogy közelebbről szemügyre vegyük a város akkori történetét. Természetesen teljességre nem törekedhetünk, de ezzel a néhány adalékkal is — úgy gondoljuk — hozzájárulhatunk a város múltjának teljesebb megismeréséhez.

Az 1850-es években az osztrák kormányzat a korlátlan centralizáció politikáját valósította meg. Legfőbb politikai célja az volt, hogy lehetlenné tegye a demokratikus és nemzeti mozgalmakat, kiirtsa a „láadás” szellemét, megerősítse az 1849-ben diadalmaskodott ellenforradalom hadállásait. A centralizáció jegyében született gazdasági intézkedéseivel pedig — az arisztokrácia mellett — főként az osztrák burzsoázia érdekeit szolgálta, ezen keresztül társadalmi bázisát a burzsoázia irányában igyekezett kiszélesíteni. Magyarországot politikailag és gazdaságilag beolvasztották az osszosztrák monarchiába. Az ellenforradalmi rendszer tömegével végezte ki és börtönözte be a hazafiakat, hatályon kívül helyezte az

¹ Reizner János: Szeged története. II. köt. Kiadja Szeged szab. kir. város közönsége. Szeged, 1899. 229. és köv. lapok. — A „kis forradalom” elnevezés még 1860—1861-ből való.

² Még fokozottabban jelentkezik ez egyes olyan helytörténeti munkákban, amelyek valamilyen rész kérdés feldolgozása során érintik az ún. „kis forradalom” eseményeit. P.: Czimmer Károly: A Szeged-belvárosi kaszinó száz éves története (1829—1929). A Kaszinó kiadása, Szeged, 1929. 101—104. old. Osváth Béla: Képek a szegedi színiélet történetéből. Kiadja Szeged M. J. város tanácsa. Szeged, 1956. 15—18. old. — Szélsőséges nacionalista értékelés olvasható az eseményekről az azokban részt vett, színtársulatával akkor Szegeden működő színigazgató, Molnár György emlékiratában. (Világostól Világosig. Emlékeimből. II. könyv. Arad 1881, 289—292. old.)

1848-as törvények legtöbbjét, átalakította és német nyelvűvé tette a közigazgatást, osztrák hivatalnokokkal, rendőrökkel és spiclikkel árasztotta el az országot. Bach belügyminiszter emberei a legkíméletlenebbül zaklatták, sanyargatták és fosztogatták a népet.³ 1851-ben Szeged közigazgatási autonómiáját is megszüntették. A város újonnan kinevezett képviselőtestületének, a községi választmánynak és a vezető tisztviselőknek a megye élére állított „császári királyi megyefőnök” utasításait kellett követnie.

A Szegeden működő megyefőnök elsősorban a kormányrendeletek helyi végrehajtásáról gondoskodott, de tevékenysége emellett átfogta a város életének szinte minden területét. E tisztség viselői közül különösen gyűlölt volt a hazaáruló Bonyhádi István. Ez az ember még eredeti családi nevét (Perczel) is megtagadta, mert — úgymond — azt „lázadó testvére (t. i. Perczel Mór) beszennyezte”. Bonyhádi az ellenforradalmi rendszer szolgálatába szegődve a legotrombább módszerekkel képviselte annak érdekeit.⁴ Az 1854. évi államkölcson kibocsátása alkalmával pl. a kényszerítés, a fenyegetés, a rábeszélés különféle nemeinek alkalmazásával elérte, hogy Szeged az előirányzott 350 000 Ft helyett 1 000 000 Ft kölcsönt jegyzett, ami hatalmas terheket rótt a lakosságra.⁵ A megyefőnök állandóan hajszolta a városi közigazgatást a duplájára emelt adók folyamatos és maradéktalan behajtására, a beszedést végző szervek működését ellenőrző adófelügyelők pedig a visszaélések sorozatát követték el, hogy minél több pénzt kizsaroljanak. Megtörtént pl., hogy házzal nem bíró napszámosokat mesteremberekként vétettek fel az adólajstromba, hogy így jövedelmi adót vehessenek ki rájuk.⁶ A megye területén állomásozó

³ Az itt elmondottakra részletesebb előadás: *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1955. 12—14 old. A kormányzat gazdaságpolitikai intézkedéseinek tartalmára: *Sándor Vilmos*: A magyarországi ipari kapitalizmus kezdeti kibontakozásának néhány kérdése. Századok, 1953. 2—3. sz. 385—388. old.

⁴ Bonyhádiról, szegedi tevékenységéről, módszereiről sok adatot közöl *Reizner János*: Szeged története II. köt. Idézett mű 178—198. old. — Nem célunk, hogy az 1850-es évekbeli szegedi állapotokat, intézkedéseket részletesen ismertessük. Csak néhány fontosabb mozzanatra utalunk.

⁵ Ugyanott 194—197. old. — A kölcsön nagyobb részét, 600 000 Ft-ot a városi pénztárnak kellett vállalnia, de az e hatalmas összeget áthárította a lakosságra oly módon, hogy 12 000 hold (kb. $\frac{1}{3}$ részben „sivány-homok”) városi legelőt bérbeadott 30 évi időtartamra. A bérlőknek azonban 2 év alatt ki kellett fizetni a 30 évi bérösszeget, így jött össze a 600 000 Ft. A 12 000 holdat 1854-ben bérbevevő 260 vagyonos gazda — nyereszkesedési céllal — a bérelt földek nagyobb részét kizsarasztottnak adta albérletbe, akiket mind súlyosabb bérelti díjak fizetésére szorított (Vö. *Benke József*: A szegedi bérlőgazdaság bérelti ügyének fölvilágosításával. Szeged, 1888. 1—2. old.) — A bérbeadott legelők nagyrészenek feltérése, szántóföldi művelés alá vonása — amihez a krími háború okozta gabonakonjunktúra is nagy lökést adott — a Bach-korszakban a Dél-Alföldön is megfigyelhető tendencia megnyilvánulása volt. E fejlődés dél-alföldi jelentkezésére lásd *Szabó Ferenc*: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. 40. old.

⁶ Csongrád megye Tanácsa V. B. 2. sz. levéltára. Szentes. (A továbbiakban Szentesi lt.) Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratai 1859—1917. sz. — Itt jegyezzük meg, hogy a megyehatósági elnöki, valamint igazgatási iratok nagyobb része a szentesi levéltárban, kisebb része Szegeden, Csongrád megye Tanácsa V. B. 1. sz. levéltárban található. (A továbbiakban Szegedi lt.) Az elnöki iratok különválasztása feltehetően nem az akták keletkezésével egyidejűleg, hanem később történt, nem egészen következetes módon. Szentesen őrzött részében sok központi uta-

rendőrség személyzetének eltartása szintén tetemes pénzt vont el a lakoságtól. Csupán a szegedi rendőrök évi ellátása 5600 Ft terhet rótt a városra. De a városnak kellett fizetnie a külterületén működő csendőrség költségeit is.⁷ A kormányzat pénzügyi politikája által is elősegített nagy elszegényedést fokozták az 1859—1860. évi természeti csapások. 1859-ben nagy szárazság, sok szél, majd hatalmas jégeső pusztított, szinte az egész termést tönkrevverte. A jószágállományban is nagy károk keletkeztek. 1860-ban a folytonos, hűvös és szűnni nem akaró esők okoztak tetemes károkat a kalászosokban.⁸ A megáradt Tisza pedig májusban átszakította a mintegy 4000 holdnyi tápéi rétet, valamint a hattyasi és ballagi tói városi földeket védő töltéseket, e területeket előntve, teljesen tönkretette a földbérlok fáradságos munkájának eredményeit.⁹ Ilyen körülmények között számos mezőgazdasági termék, az élelmezés szempontjából elsőrendűen fontos búza és rozs ára, amely az 1857-es gazdasági válság következtében még 1858-ban is alacsony volt, nagymértékben emelkedett. 1858-ban 1 ausztriai mérő búza ára 2,95 Ft, a rozs ára 1,83 Ft volt. 1860-ban már ugyanaz a mennyiség búzából 4,50 Ft, rozsból 3,62 Ft-ba került.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy 1860-ra a búza ára 52,5%-kal, a rozs ára pedig 97,7%-kal emelkedett a szegedi piacon az 1858-as árhoz képest. Ezzel szemben ugyanezen időszak alatt a közönséges mezei munkák napszámára 1,30 Ft-ról csak 1,40 Ft-ra (7,7%-kal), az aratási munkák napszámára pedig 2,70 Ft-ról 3 Ft-ra (11%-kal) növekedett.¹¹

A kenyérgabona árához képest igen alacsony mezőgazdasági munkabér mellett sem tudott azonban a város nagyszámú, mintegy 5000 főnyi napszámosságának tekintélyes része munkához jutni. 1860-ban sok mezőgazdasági munkás volt munka nélkül, akik a piacon ácsorogva „kapával, ásóval várják a jószerencsét.” „Egykedvű munkaadók járnak a munkások közt, mintha nem hallanák, midőn ez is, az is mondja: »fogadjon meg, bátyámuram!«”¹² A hitelszerzés nehézsége és a pénzvagyon fel-

sítés található, a végrehajtás eredményére utaló akták azonban gyakran hiányoznak. Találunk benne Hódmezővásárhelyre, Szentesre, Csongrádra és a megyei községekhez vonatkozó anyagokat, de akadnak szegedi plakátok, szegedi tárgyú iratok is. Az elnöki iratok Szegeden őrzött részében csak szegedi vonatkozású akták szerepelnek.

⁷ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—18435. sz.

⁸ E megállapítások dr. Erőskövy Antal városi főorvos 1859. augusztus 15-i, ill. 1860. augusztus 25-i jelentéseiből valók, amelyekben beszámol az az évi termés-eredményekről. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—12825. sz.) — Az 1859. évi károkról lásd még: Szegedi Híradó, 1859. augusztus 21. Az ideai jégverések. — Az újság által használt magyarított hónapneveket (nyárutó, télelő stb.) a ma használatos hónapnevekkel helyettesítjük.

⁹ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1860—15857. sz. — A szóbanforgó területeket a város már az 1850-es évek elejétől bérlet formájában hasznosította. Az árvíz elleni védekezés kérdéseire, az említett töltések gyengeségének okaira alább, más összefüggésben még visszatérünk.

¹⁰ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1874—2064. I. sz. (Kimutatás a mezőgazdasági termékek és a napszámok alakulásáról 1853—1872. között.)

¹¹ Ugyanott. — Az idézett bérek gyalognapszámra vonatkoznak és élelmezés nélkül értendőek. Az árak és bérek osztrák értékű forintban vannak kimutatva.

¹² A napszámok létszáma: Munkások és parasztlakozók mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Iratok. (Szerk.: Sashegyi Oszkár). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

halmozás abszolútizmuskori korlátozott volta miatt a jómódú parasztok és nagyobb földtulajdonnal rendelkezők Szegeden is nehezen tudtak rá-
térni a tőkés gazdálkodásra, kevés bérmunkást foglalkoztattak. Ugyan-
azon ok miatt a gyáripar — különösen az 1850-es években — kismérték-
ben fejlődhetett. 1857-ben két gőzmalom, Weiner Mór és Schwartz Her-
mann szegedi kereskedők, valamint Jordan Lajos tetscheni gyáros gőz-
malma, 1858-ban Neubauer József gyufagyára működésének megindulása
jelzik a tőkés ipar szegedi fejlődését.¹³ Ezek a vállalatok azonban a nagy
munkaerőkinálatnak csak kis részét tudták felszívni. A bérmunkára utal-
tak tehát 1859—1860-ban Szegeden nagy nehézségekkel küzdöttek, hely-
zetük ekkori romlása, a nélkülözések, a létbizonytalanság fokozta elkese-
redésüket.

Az önkényuralom elleni gyűlöletet Szegeden is növelték a kegyetlen,
embertelen katonai sorozások, amelyekkel sok szegény családot egyetlen
keresőjétől fosztottak meg és a családfenntartót 10 éves osztrák hadse-
regbeli szolgálatra kényszerítették.¹⁴ A megszálló osztrák katonaság rab-
lásai, erőszakoskodásai Szegeden és környékén is napirenden voltak; az
elszállásolás a lakosság állandó zaklatásával járt és gyakran a város ki-
adásának növekedését vonta maga után. 1860 tavaszán pl. az újonnan jött
katonaság lovai számára a községválasztmányynak 9 istállót és egy kovács-
műhelyt kellett berendeztetnie, összesen 1805 Ft 36 kr. költséggel.¹⁵ Az
ilyen és hasonló jellegű többletkiadások fedezésére a város emelte a vá-
mokat, helypénzeket stb., tehát a költségeket a dolgozókra hárította át.
Minden lehetőséget kihasználta bevételeinek gyarapítására. Ez is célja volt,
amikor igyekezett bérbeadni az ún. előfogatozást. A katonaság számára
végzett szállítás, az előfogatozás súlyos teher volt a gazdákon, de elsősor-
ban azokon a szegényebbeken, akik igavonó jószággal bírtak. A szegé-
nyebb jószágértékek ugyanis nem tudtak maguk helyett másokat küldeni
és így kénytelenek voltak a legfontosabb munkák idején is a katonaság
rendelkezésére állni, több óra járásnyiról a városba betörekedni, ott hosz-
szabb-rövidebb időt eltölteni, majd a katonaságot Szabadka, Vásárhely

428. old. — A munkanélküliségre: Szegedi Híradó, 1860. március 29. Szegedi táro-
gató. Az idézet is innen való.

¹³ Weiner és Schwartz malmára vonatkozó adatok: Szegedi lt. Csongrádi cs.
kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1856—878. sz. Ez a malom Alsóvároson, az ún.
Pétervári kapun kívül állott. — Jordan malmára, amely a Tisza partján épült,
lásd: Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve 1857. év. 8. és 17.
pont. — Téves tehát *Reizner Jánosnak* az a megállapítása (Szeged története, Idézett
mű III. köt. 488—489. old.), hogy a Jordan malom 1854-ben keletkezett, 1857-ben
pedig Teschen tőkepenzes alapított malmot. Ez egyazon malom, Jordan tetscheni
tőkés malma volt és 1857-ben keletkezett. — Neubauer gyáralapítására: *Reizner
János*: Szeged története. III. köt. 490. old.

¹⁴ Lásd pl. *Katona István*, a 7. sz. huszárezred és *Katona József*, a 2. sz.
huszárezred katonáinak esetét. Még 1850-ben besorozták őket és bár letelt a 10 éves
szolgálati idejük, 1861-ben a város polgármesterének kellett kérelmezni végelbocsá-
tásukat. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—262. és 263. sz.) — A soro-
zóparancsnokságok sok olyan személyt is besoroztak, akiket az érvényes rendeletek
értelmében nem lett volna szabad katonai szolgálatra vinni. (Szegedi lt. Csongrádi
cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—132. és 146. sz. stb.) A példákat hosz-
szasan lehetne sorolni.

¹⁵ Ugyanott 1860—243. sz.

vagy Arad irányában fuvarozni. Ez az idővesztéség pedig tetemes kárt okozott gazdaságuknak.¹⁶ A megyefőnök gondosan ügyelt arra, hogy a szükséges fogatok mindenkor rendelkezésre álljanak.

Az önkényuralom kormánya Szegedre nézve rendkívül hátrányosan foglalkozott a Tisza-szabályozás és az árvíz elleni védekezés kérdéseivel. Az 1850-es évek második felében belekényszerítette a várost a „Csongrádi tiszaszabályozási alsó külön társulat” majd a „Szeged—Percsori Tiszaszabályozási Társulat” elnevezésű vízvédelmi alakulatba.¹⁷ Ez a tár-

¹⁶ Ugyanott. Szeged város tanácsának iratai. 1860—19243. sz. — A városi tanács — az előfogatóság által a gazdáknak okozott hátrányok kiküszöbölése és bevételeinek fokozása céljából — még 1858-ban elhatározta az előfogatóság kötelezettségének bérbeadását. Az 1859—1860. közigazgatási évre nem sikerült a tervet keresztül vinni, részben a megyefőnök ellenállása, részben amiatt, hogy a városi pénztár kellő fedezettel nem rendelkezett. A megyefőnök csak hosszas huza vona után, 1860. őszén járult hozzá. Így a város az 1860—1861-es közigazgatási évre már megkötötte a szerződést. Eszerint 1860. október 1-től 1861. október 31-ig, 13 hónapra adta bérbe az előfogatóságot; az öt bérlő köteles volt naponta 24 fogatot (2—2 jó erős lóval) kiállítani. A város ezért fizetett a bérlőknek a szerződés időtartamára összesen 5200 Ft-ot. Ez az ügylet a városi tanács nyereszkesedésére is rávilágít; az igavonó jószággal rendelkezőknek minden ilyen állatuk után 1 Ft 10 kr-t kellett a városi pénztárba befizetni, ennek fejében mentesültek az előfogatósági kötelezettség természetbeni leszolgálása alól. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az igavonó jószágok száma 1860-ban (a város vezetői szerint) legalább kb. 7500, akkor a város 8250 Ft bevételhez jutott, ebből a bérlőknek járó összeget kifizetve, a bérbeadás révén legalább 3050 Ft tiszta nyereségre tett szert. (Az adatokat lásd ugyanott.)

¹⁷ Szeged XIX. századi küzdelme az ár- és belvizek ellen önálló feldolgozást igényel. E kérdést részletesen a marxista tudomány még nem tártá fel. Jelen közlemény csak néhány fontosabb mozzanatra utalhat, az 1860-ig terjedő időszakban. — 1836-ban a város árvízvédelmi szerződést kötött a XVIII—XIX. század fordulóján kialakult, Szegedtől északra elterülő, mintegy 40 000 holdas Pallavicini nagybirtokkal. (A szerződés szövegét közli *Reizner János*: Szeged története II. köt. Idézett mű 32—33. old.) A város vezetői úgy gondolták, hogy a nagybirtok által már addig megépített védtöltések továbbfejlesztéséhez való méltányos hozzájárulás útján a Szeged felé észak-keletről áramló árvizek feltartására, a város megvédésére alkalmas gátrendszer épülhet ki, feltéve, ha az uradalom karbantartja, erősíti a már korábban épített gátjait. A nagybirtok vezetői azonban a szerződés megkötése után semmit sem tettek a saját földjeiket védő gátak erősítésére. Úgy számítottak, ha Szeged meg akar menekülni az 1840-es évektől szinte évről évre növekvő árhullámok pusztító hatásától, kénytelen lesz saját költségén, saját erejéből az uradalom gátjait is erősíteni. Ez a számítás bevált. 1855-ben pl. Szeged népének hatalmas áldozatot kellett hoznia anyagiakban és önfeláldozó munkavégzés terén is, hogy a nagybirtok által elhanyagolt töltéseket megerősítse és a város az ekkor fenyegető árvízkatasztrófiát elkerülje. E tapasztalatok alapján Szeged város vezetése lépéseket tett, hogy az 1850-ben kibocsátott Tiszaszabályozási pátensben foglaltak alapján Szeged, Tápé, Algyó, Dorozsma és a Pallavicini uradalom részvételével olyan vízvédelmi társulat alakuljon, amely az érdekelt szerződő feleket a töltések közös erővel, de ártéri birtokaik nagyságának megfelelő¹⁸ részesezésű fenntartására és fejlesztésére kötelezi. Az önkényuralom kormánya azonban az aulikus nagybirtok érdekeit messzemenően érvényesítette ezen a téren is. Mivel a Pallavicini uradalom ártéri birtoka jóval meghaladta Szeged városét, így a legnagyobb terheket az uradalomnak kellett volna vállalnia. Ezért Szeged kérését elutasította. — Az itt nagyon vázlatosan előadott tényekre lásd: Szegedi lt. Percsora—Szegedi Tiszaszabályozási iratok I. cs. Értesítés. Az országgyűlés képviselőházához... benyújtott kérvény tárgyában (1869 október), továbbá Szeged sz. kir. város és a Tisza jobbparti, Percsóra—Szeged—Röszkei szabályozási társulat közti viszonyt... kitüntető küldött-ségi jelentés. (Mindkettő nyomtatott jelentés.) — Az abszolutizmus 1850. és 1856. évi tiszaszabályozási pátenseire: *Károlyi Zsigmond*: A vízhasznosítás, vízepítés és vízgazdálkodás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest 1960. 155—156.

sulat elsősorban Szegedre hárította a védőművek kiépítésének és fenntartásának költségeit. A kormányzat támogatásával a társulat arra kötelezte a várost, hogy 41 807 köböl földet építsen be azokba az új töltésekbe, amelyek elsősorban a Pallavicini nagybirtok földjeit védelmezték. A Pallavicini birtok kötelezettsége viszont csak 5889 köböl volt.¹⁸ Szeged — a kormányzat nyomására — tehát igen sok pénzt, munkát áldozott olyan védőművek építésére és erősítésére, amelyek nem a város védelmét szolgálták. Emiatt pedig a várost és földjeit közvetlenül védő töltéseket nem tudta kellőképpen karban tartani, fejleszteni. Ezért következhetett be a korábban már említett 1860. évi gátszakadás, amelynek alapvető okát már a korabeli szegedi közvélemény is így ismerte. Jogosnak látszik tehát az a következtetés, hogy a szegediek az árvizek és a nyomokban járó nyomor, szenvedés elősegítőjének tekintették az önkényuralom rendszerét. A nagybirtokos érdekeknek a város számára súlyos következményekkel járó védelmezése növelte a szegediek nagy többségének elkeseredését és gyűlöletét az abszolutizmussal szemben.

Úgy tűnik, hogy a centralizációs, germanizáló kormányzati rendszerrel az emberek nagy többségét országszerte szembefordító általános okok mellett Szegeden még néhány, fentebb leírt sajátos ok is közrejátszott az 1859—1860. évi mozgalmak kirobbanásában. Kétségtelen, hogy az ekkori fővárosi megmozdulások vidéken éppen Szegeden találtak a legélénkebb visszhangra.¹⁹ Ennek egyik döntő oka az volt, hogy Szeged az ország második legnépesebb városa volt, 1857. évi 62 140 főnyi lakosával közvetlenül Pest után következett.²⁰ A szegedi tüntetések azonban azért is felülmúlhatták a többi vidéki városokban lezajlott mozgalmakat, mert nemcsak több emberre, hanem egyszersmind többféle társadalmi osztályra és rétegre támaszkodhattak. A nyomorúságos helyzetben levő agrárproletárok, ipari munkások,²¹ az elemi csapások által sújtott földbérlok, a köz-

old. A szegedi érdekeknek a Pallavicini birtokkal szembeni érvényesítésére irányuló harcokról az 1850-es években: *Reizner János*: Szeged története. Idézett mű II. köt. 218—222. old.

¹⁸ Szeged sz. kir. város és a ...Percsóra—Szeged—Röszkei szabályozási Társulat közti viszonyt... kitüntető küldöttségi jelentés. Idézett mű 2. old.

¹⁹ Ezt igazolja a Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. c. idézett iratgyűjteményben, *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján 1860—1861 (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.) c. kiemelkedő jelentőségű művében, valamint *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. c. idézett művében olvasható sok vidéki adattal való összehasonlítás. Hasonló megállapításra jutott a mozgalmakban részt vett szegedi újságíró, *Nagy Sándor* is visszaemlékezéseiben. [Vö.: Ötven év. *Nagy Sándor* (Senex) összegyűjtött műveiből (1859—1909). Szeged é. n. 236. old.]

²⁰ *Reizner János*: Szeged története. Idézett mű III. köt. 144. old. — A lakosságból mintegy 45 000 fő bent a városban élt.

²¹ Az ipari munkások gazdasági helyzetéről rendelkezésünkre álló, ez idő tájból származó kevés adat szerint joggal elmondható, hogy az ipari munkások Szegeden is nagyon rossz körülmények között éltek. Elegendő, ha csupán arra utalunk, hogy a Weiner—Schwartz-féle gőzmalomban a bentlakó munkásoknak a gőzkazán fölé húzott, tűzveszélyes padláson kellett aludniuk. (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1856—878. sz.) A Neubauer és még két másik, az 1860-as években keletkezett gyufagyárban — még 1867-ben is — egy hatósági gyárvizsgálat megállapította, hogy az 1846. évi, a gyufagyártásra vonatkozó kancelláriai rendelet előírásai nincsenek betartva. (Túlzsúfoltságot, tűzveszélyességet, egészségre káros

vetlen és közvetett adóktól nyomorgatott kisparasztok, a megyefőnök által kiadott különféle rendeletekkel működésükben korlátozott iparosok és kereskedők,²² a lelkes fiatal értelmiségiek képviselőinek részvétele — a többi vidéki városhoz képest — növelhette az önkényuralom politikája és szervei elleni szegedi akciók súlyát, jelentőségét.

Az 1857. évi kapitalista gazdasági válság hatása, az osztrák állam egyre súlyosbodó pénzügyi helyzete, az 1859. évi olasz—osztrák háborúban elszenvedett vereség nehéz helyzetbe sodorták a Habsburg-monarchiát. Már a háború alatt is, de méginkább utána fellángolt a birodalom elnyomott népeinek harca a nemzeti felszabadulásért, a polgári átalakulás befejezéséért. Elsősorban ennek következtében, 1859—1860-ban az önkényuralmi rendszer válságba jutott. A válság kibontakozásához a Magyarországon is erőteljes megmozdulások nagymértékben hozzájárultak. Az országos mozgalmak sorába illészkedtek az 1859—1860. évi szegedi események is.

A szegedi mozgalmak kifejlődésének fontos tényezője volt az 1859. május 1-én megindult Szegedi Híradó c. újság. A lap az 1850-es évek második felében megjelenő vidéki magyar újságok között vezető helyet foglalt el.²³ Nem politikai lapként indult, mert a nemzet felemelkedését szolgáló politikai célok programként való bevállása esetén ekkor nem jelenhetett volna meg. Azt hangoztatta tehát, hogy a haladást ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, kulturális tárgyú cikkek, történelmi tanulmányok közlésével, a műveltség terjesztésével kívánja előmozdítani.²⁴ Valójában azonban politikai célokért küzdött közgazdasági vonatkozású cikkeivel is. Elegendő e helyütt egyetlen példát idéznünk: A lap már 3. számában kezdte közölni Bodnár István: Nemzetgazdászati észleletek; különös tekintettel Szeged jövőjére c. cikksorozatát. Bodnár az önálló magyar iparfejlődés vizsgálatára helyezi a fő súlyt. Arra az eredményre jut, hogy a fejlődés fő útja a kisipari vállalkozások gyárrá fejlesztése lehet, mert így kiküszöbölhető a külföldi tőke közreműködése. Az Ausztriától való gazdasági függetlenség előfeltétele és biztosítéka a politikai függetlenségnek. A cikk szerzője tehát Kossuthnak a Pesti Hírlap hasábján az 1840-es években kifejtett nézetei alapján taglalta az iparfejlődés problémáit. Ezzel

munkakörülményeket, lánygyermeknek alkalmazását, étkezési idő és megfelelő munkaruha biztosításának hiányát stb. tapasztalták.) A szabálytalanságok miatt a városi tanács mindhárom gyufagyár működését betiltotta. (Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1867—4272. sz.)

²² A megyehatóság pl. 1859-ben megtiltotta a szegedi vízimalom tulajdonosoknak, hogy — a korábbi szokásnak megfelelően — nyáron a Maroson tartsák a malmokat. 1860. nyarán pedig igen alacsony volt a Tisza vízállása. Emiatt — írták 1860. augusztus 17-i kérvényükben, amelyben a Maros használatára kértek engedélyt — „... tiszai helyeink annyira rösszá váltak, hogy a drága pénzen megvásárolt malmaink és üzletünk után még a napi szükségleteinket is alig vagyunk képesek fedezni.” (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—258. sz.)

²³ Vö. *Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. 177. old.* — Valamivel korábban indult a temesvári *Delejtű*, a Győri *Közlöny* (1857) és az Aradi *Híradó*. (1858) A Szegedi *Híradó* 1859—1869 közt hetente kétszer, 1869—1879 között hetente háromszor jelent meg, 1879—től 1917. évi megszűnéséig napilap. 1867-től kormánypárti újság.

²⁴ Szegedi *Híradó* 1859. május 1. Beköszöntés.

egyben a függetlenségért való politikai harcra is igyekezett ráirányítani a figyelmet. A Szegedi Híradó 1859—1860-ban valóban sokat tett 1848 eleve-nen élő és ható emlékének ápolása, Kossuth és az olasz szabadságharcosok iránti lelkesedés növelése, a közvéleménynek a reakciós rend elleni moz-gósítása terén. Szerkesztője, Kempelen Győző²⁵ és segédszerkesztője, Nagy Sándor²⁶ a cenzúra, a rendőri zaklatások és bírságok ellenére is megtalálták a módját a gyűlölt rendszer és tisztviselői ellen irányuló támadásnak, a „nemzeti szellem” ébrentartásának és növelésének.²⁷ A lap tudósított mindazokról a mozgalmakról, melyek 1859—1860-ban a fővá-rospan és a vidéki központokban kifejlődtek. Mozgósított a Bach-rend-szerrel szembeni elégedetlenség kifejezésére alkalmas szolgáltató országos kezdeményezések helyi követésére.

Már az olasz—osztrák háború idején Szegeden is — akárcsak a fő-városban és az ország számos egyéb részében — egyre nyitabban kifeje-zésre jutott az önkényuralmi rendszerrel való szembefordulás. A Szegedi Híradó és más vidéki magyar újságok megjelenése az 1850-es évek má-sodik felében, az egyelőre még sokszor gazdasági, kulturális és egyéb témák keretében megpendített függetlenségi és alkotmányos követelé-ssek jelentkezése a Bach-rendszer — külpolitikai kudarcokkal nagyon szoros összefüggésben levő — meggyengülésének, a repedéseken egyre merészebben feltörő nemzeti törekvéseknek kétségtelen megnyilvánulása

²⁵ *Kempelen Győző* (1829—1865) gimnáziumi tanár. A szabadságharcban hon-védtsízként vett részt. Jászberényből került Szegedre; itt megindította és 1859. május 1.—1861. március 21. közt szerkesztette a Szegedi Híradót. Szeged közéletében ekkor igen fontos szerepet játszott. Fő céljának az önkényuralom elleni alkotmányos harcot tekintette, az 1848. évi viszonyok visszaállításáért. Az 1859-ben megalakult Csongrádmegyei Gazdasági Egyesület titkára. Az 1859—1860. évi szegedi mozgalmak egyik kezdeményezője, résztvevője. 1861 januárjában az alkotmányos tisztújítás során Szeged tiszteletbeli főjegyzőjévé választották. Ebben a minőségben Szeged város tanácsának tagja. Kiterjedt irodalmi tevékenységet folytatott; 1851-től versei, cikkei jelentek meg fővárosi lapokban (pl. Hölgyfutár, Magyar Gazda, Hazánk stb.), írt pedagógiai műveket (Magyar nyelvtani gyakorlókönyv, Magyar helyesírás, Ut-mutatás a honisme gyakorlati előadásához stb.), színdarabokat, politikai műveket. (Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben. Szeged, 1860. 7 hét Josefstadtban. Szeged, 1861.) 1863—1865. között a Jókai által szerkesztett, Tisza Kálmán politikai nézeteit képviselő A Hon c. lap munkatársa. (Vö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái V. köt. Budapest, 1897. 1461—1463. hasáb. — Szegedi lt. Szeged város tisztújítási iratai 1860—1861. évi csomó. Az 1861. január 5-i közgyűlés jegyző-könyve. — Politikai gondolkodására: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 62. old. — Áldozatos, nehéz szerkesztői munkájára: Szegedi Híradó, 1860. május 27. Alföldi viszonyok.)

²⁶ *Nagy Sándor* (1836—?) Jogász. 1859-től a Szegedi Híradó segédszerkesztője, 1869-től szerkesztője. 1889-től Budapesten az Országos Hitelszövetkezet pénztárosa. Az általunk tárgyalt években a lelkes szegedi fiatal értelmiségiek egyik vezéralakja, az 1860. évi tüntetések egyik szervezője és résztvevője. Az 1861. évi alkotmányos város tisztikarban tiszteletbeli aljegyző. Költeményeket, társadalmi, politikai, városi érdekű vezércikkeket, humoros eszmefuttatásokat, karcolatokat írt. 1867 után mindvégig a kiegyezés rendszerének támogatója, de az 1859—1860. évi mozgalmakat sohasem tagadta meg, öreg korában, Senex néven írt visszaemlékezé-seiben is büszkén, lelkesen beszélt azokról. (*Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái IX. köt. Budapest, 1903. 754—756. hasáb. *Molnár György*: Világostól Vilá-gosig. Idézett mű 290. old. Továbbá: Ötven év. *Nagy Sándor* összegyűjtött műveiből 1859—1909. c. idézett műben olvasható írások.)

²⁷ A rendőri zaklatásokra, házkutatásokra, büntetésekre: *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 4. old.

volt. Az alföldön már 1859. májusában a parasztok többfelé kijelentették a császári tisztviselőknek, hogy az osztrák törvényekről tudni sem akarnak „mert az idők és a körülmények megváltoznak, másik hatalom jön Magyarországra és rövid idő múlva minden másképp lesz”.²⁸ Ugyanebben az időben Szegeden az egyik iskola kapuján olyan feliratot találtak, amely elérkezettnek tartja az időt a „szabadság” kivívására. Az 1848. évi városvezetők, ügyvédek, értelmiségiek, iparosok és kereskedők — az egyik rendőri jelentés szerint — az Arany Oroszlánhoz c. vendéglőben már nyíltan beszéltek a franciák sikereivel kapcsolatos nagyszámú híreket. Összeköttetésben állnak Gelich Richard volt honvédtörnaggal és más „ügynökökkel”, akik az emigráció megbízásából igyekeznek mozgósítani az embereket.²⁹

Ismeretes, hogy Bach leváltása, a háború gyors befejezése nem váltotta be az osztrák vezető körök reményeit, nem csökkentette, hanem ellenkezőleg, fokozta a centralizációs politika elleni megmozdulásokat. A konzervatív nagybirtokosok maguk is elérkezettnek látták az időt, hogy már korábban nemegyszer megfogalmazott követelésükért — a monarchia föderalista átszervezéséért — akcióba lépjenek. E törekvés jegyében igyekeztek élére állni az éledező nemzeti mozgalomnak, hogy azt a Habsburgokkal való olyan kompromisszum útjára tereljék, amelynek eredménye a Habsburg hatalom és Magyarország 1848 előtti kapcsolatának javított változata.³⁰ Ezért támogatták pl. az 1859. október végén, novemberben országszerte megrendezett Kazinczy-ünnepségeket is, a nagy nyelvújító születésének századik évfordulóján. A szegedi, október 27-i Kazinczy-ünnepség fényes külsőségek között történt megrendezésében Kempelen Győzőnek és a Szegedi Híradónak fő szerepe volt.³¹ A színházban rendezett díszünnepségen a jelenlevők nagyobb része már magyaros ruhát viselt s hazafias lelkesedésük „határt nem ismert.” Szegeden és az ország egyéb helyein tartott megemlékezéseken is Kazinczynak a nemzeti haladást nyelvműveléssel segítő tevékenységét méltatták elsősorban. Ezzel és a Szózat, Himnusz éneklésével az abszolutizmus ellen tüntettek.³² Nincs jele annak, hogy ez az ünnepség tartalmában túlmutatott volna a konzervatívok elképzelésin.

Az 1860. január 29-én rendezett szegedi Mátyás király ünnepség azonban már bizonyos előrelépést jelentett. Az ünnepség rendezésének gondolatát egy 48-as honvédtiszt és író, Remellay Gusztáv vetette fel,

²⁸ Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. (Szerk.: *Koltay-Kastner Jenő*.) Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. Tomus XVIII. Szeged, 1949. 236. old.

²⁹ Ugyanott: 234., 240—241. old. — Az emigráció által végzett ekkori hazai szervező munkára: *Koltay-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 143. old. — Ez a szervező munka azonban nem volt annyira jelentős, mint a rendőrségi iratokból tűnhet. Az emigráció — bár nagy jelentőséget tulajdonított a belső szervezkedésnek — elsősorban külső szövetségesek fegyveres támogatására számítva remélte a sikert.

³⁰ *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszfútján. Idézett mű 12—18. old.

³¹ Lásd Kempelen felhívását a nemzeti nyelv újjáteremtőjéhez méltó ünnepség rendezésére. Szegedi Híradó, 1859. október 20. Kazinczy-ünnepély Szegeden.

³² A szegedi Kazinczy-ünnepség leírása: Szegedi Híradó, 1859. október 30. Kazinczy-ünnepély. Az ünnepségek tartalmára: *Kempelen Győző*: Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben. Idézett mű 44. old.

aki történelmünk eseményeit is kutatta. Ennek során találkozott azzal az adattal, hogy 1458-ban Mátyás király Szegeden országgyűlést tartott. Ez az országgyűlés szentesítette az azóta oly sok sikert elért magyar huszárság és hadsereg szervezésére vonatkozó törvényeket. „Nyílt levél a szegediekhez” c. írásában arra hívott fel, hogy a város lakói ünnepeljék meg a történelmi esemény 401. évfordulóját az országgyűlés színhelyén, a ferencesek alsóvárosi templomában.³³ Az előkészítő munkát Kempelen Győző végezte, aki ügyes manőverezéssel legyőzte az alsóvárosi rendfőnök és a polgármester, Gamperl Alajos ellenállását s utána közzétette lapjában Remellay levelét. Az egyházi és városi vezetők azért ellenezték az ünnepséget, mert úgy látták, hogy az „a birodalmi törvények értelmében lázító”. Ez az ünnepség már valóban több volt, mint az abszolutizmus elleni tiltakozás; objektív tartalmát tekintve az önálló magyar hadsereg és a független Magyarország melletti kiállás is. Ezt a „veszélyt” felismerve, az ünnepi misét celebráló palánki plébános, Kreminger Antal és Lencsés Kornél ferences főnök — ha elkerülni már nem lehetett az ünnepséget — mindent megtettek, hogy legalább politikai tartalmától megfossszák. Erőfeszítéseik természetesen nem járhattak eredménnyel, csupán azt érték el, hogy a nagy tömeg, amely a templomban és a templomon kívül összegyűlt, nem kezdett nyílt politikai tüntetésbe.³⁴

Szeged társadalmának abszolutizmus ellenes egysége imponáló módon mutatkozott meg Széchenyi 1860. április 8-án bekövetkezett tragikus halálát követően. Széchenyi halála szerte az országban nagy megdöbbenést keltett és a közvélemény az önkényuralom elleni tiltakozásként fogta fel öngyilkosságát. Ezért is rendeztek országszerte gyászünnepségeket, amelyek az abszolutizmus elleni tüntetésekké váltak. A gyászünnepségeken nagy tömegek vettek részt, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a reakciós rendszerrel szemben a haladás oldalán állnak. Szeged községválasztmányja, amely alig egy évvel ezelőtt még hűségnyilatkozatot tett az uralkodónak és a Bach-rendszernek,³⁵ most maga vette kézbe — nagyrészt a Szegedi Híradótól is sarkallva — a helyi Széchenyi gyászünnepség rendezésének ügyét. Egyhangú határozatot hozott, amelynek értelmében április 26-án a város díszpolgárának hazafiúi érdemeihez méltó megemlékezést tartottak.³⁶ Ezen a fényes, sok ezres tömeget megmozgató gyászünnepségen

³³ Szegedi Híradó, 1860. január 26. Nyílt levél a szegediekhez.

³⁴ Az ünnepség előkészítése során Kempelen és az egyházi személyek közti csatározásokról, a klérus magatartásáról lásd: Szegedi lt. Szegedi ferencrendi rendháznapló, 1860. január 22-i (!) keletű leírást. (A rendháznaplót ekkor még latin nyelven vezették.) Az ünnepség eseményeiről: Szegedi Híradó, 1860. február 2. Szegedi tárogató. — A polgármester nem mert megjelenni az ünnepségen, „azt színelte, hogy beteg” — írja a rendháznapló. A polgármester magatartása szintén bizonyítja, hogy az akkoriak is jól tudták, ez az ünnepség tartalmában már túlmege a Kazinczy-megemlékezésen. Ennek felel meg az is, hogy Prottmann rendőrigazgató a Nyílt levél és a hozzáfűzött szerkesztői megjegyzés miatt a Szegedi Híradót izgatás címén írásbeli megintésben részesítette. (Szegedi Híradó, 1860. február 9.)

³⁵ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok, 1859—15. sz.

³⁶ A községválasztmány 1860. április 20-i ülésén elfogadott határozat a gyászünnepség programjáról: Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve 1860. 6642. pont. — Széchenyit még 1833-ban választotta meg a város díszpolgáraként, „nagy érdemei tekintetéből.” (Vö. Szegedi lt. Szeged város választott községe 1833. évi üléseinek jegyzőkönyve 223. pont és Szeged tanácsuléseinek jegyzőkönyve 1833.

a város tisztikara, a céhek, a tanulóifjúság; a szegedi és környékbeli parasztság ünnepi ruhába öltözve vett részt.³⁷ A szegedi Széchenyi-gyász május 26-ig tartott: ez egy hónap alatt a községválasztmány és a városi tisztikar tagjai fekete ruhát vagy legalább fekete szalagot viseltek. Május 11-én pedig a községválasztmány a halhatatlan hazafi emléke megörökítéséül a város főterét Széchenyi térnek nevezte el.³⁸ A cs. kir. megyehatóság pedig, amely egyre inkább inogni érezte lába alatt a talajt, mindehhez békésen hozzájárult.³⁹

Az eddig jellemzett szegedi tömegmozgulások egyik vonása az volt, hogy áthatotta őket a nemzeti szenvedély. A Szegedi Híradó minden alkalmat megragadott ennek szítására. Állandóan felszínen tartotta pl. az Akadémia palotájának felépítése érdekében indított országos gyűjtés ügyét, számos cikket, tudósítást szentelt a magyaros ruhaviseletnek és nagy szerepe volt annak Szegeden is megfigyelhető gyors terjedésében. A vonatkozó példák számát tetszés szerint lehetne szaporítani a lap 1859—1860. évi számai alapján. Célszerűbbnek látszik azonban inkább annak leszögezése, hogy a Szegedi Híradó e törekvése az akkori történelmi körülmények között sok haladó vonást is tartalmazott: gazdasági, társadalmi, kulturális életünk szabadabb, a nemzeti érdekeknek jobban megfelelő fejlődés legfőbb feltétele ugyanis a nemzeti függetlenség kivívása volt. A lap programja azonban ezen a ponton megrekedt. Nem hirdetett harcot 1848 következetes befejezése, az ország demokratikus átalakítása, a népi tömegek gazdasági követeléseinek kielégítése érdekében. A nemzeti haladást társadalmi haladás nélkül képzelte és akarta megvalósítani. Ez az illúzió azért élhetett, mert 1848 vezető osztálya, a középbirtokos nemesség már nem tudta a kettőt összekapcsolni, olyan új társadalmi osztály pedig ebben az időben még nem volt Magyarországon, amely képes lett volna felismerni a kettő legszorosabb összetartozását és ennek megfelelő program kidolgozásával a válságos helyzetbe jutott abszolutizmus ellen eredményes harcra vezethette volna a küzdelemre kész népi tömegeket.

Az ismertetett szegedi mozgulásoknak csak nemzeti követelésekre korlátozott jellege mellett másik vonása az volt, hogy bár zajosan, de nem harcosan léptek fel az önkényuralom ellen. Ez tette lehetővé, hogy aránylag nagy tömegeket fogtak át, Szeged társadalmának valamennyi osztálya, rétege képviselve volt azokban. A gyűlölt abszolutizmus elítélésében a város minden rendű és rangú embere egyetértett (természetesen a Bach-rendszer helyi képviselőinek kivételével.) 1860. nyará-

év 3547. pont.) Szeged és Széchenyi kapcsolatáról: *Gaál Endre*: Széchenyi István. Tiszatáj, 1960. május.

³⁷ Szegedi Híradó, 1860. május 29. A szegedi gyászünnepély.

³⁸ Szegedi lt. Szeged községválasztmányának jegyzőkönyve. 1860. május 11-i ülés. — Számos alföldi városban a főteret Kossuth térnek nevezik. Szegeden, ahol pedig a Kossuth-kultusz szintén nagy volt, a főter más nevet visel. Ennek az a magyarázata, hogy a szegedi főter már régen el volt nevezve Széchenyiről, amikor kezdett divatba jönni a főterek Kossuthról való elnevezése. A szegediek ekkor Kossuth iránti megbecsülésüket azzal juttatták kifejezésre, hogy a Budai országutat róla nevezték el, azt az utat, amelyen 1848 október elején Kossuth Szegedre érkezett.

³⁹ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1861—354. sz.

tól azonban országosan és Szegeden is radikalizálódás figyelhető meg az abszolutizmus elleni mozgalmakban. A centralizációs politika rendszerének nehézségei egyre fokozódtak, a belpolitikai változás egyre jobban előrevetítette árnyékát. Garibaldi gyors itáliai sikerei, az olasz szabadságmozgalom győzelmes előretörése fokozták a magyarországi tömegek harcoságát is.⁴⁰ Szeged is Garibaldi és Türr nevéből visszhangzott.⁴¹ Már az augusztus 20-i, István király emléknap megmutatta, hogy az abszolutizmus ellenes mozgalmak Szegeden a korábnál harcosabbá kezdenek válni. Ezen a napon országshíradó ünnepségek voltak, amelyek megrendezéséhez a hatóságok engedélyt adtak. A kormányzat azt remélte, hogy ezzel békés keretek közé szoríthatja a mozgalmat. De számítása nem vált be. A fővárosban és számos vidéki városban a hivatalos ünnepségek után tüntetés volt. Szegeden is az egyházi ünnep befejeztével több százan összegyűltek, Kossuthot, Garibaldit éltetve, az osztrákok ellen lármásan tüntetve vonultak végig a városon.⁴² Ilyen hangos utcai tüntetés az abszolutizmus idején addig nem fordult elő Szegeden. Az augusztus 20-i tüntetés csak kezdet volt. Szeptember elején nagyszabású, harcosabb tüntetéssorozat bontakozott ki. Szeptember 2-án közel ezren vonultak fel, főleg napszamosok, mesterlegények, diákok, akik ismét Kossuth és Garibaldi mellett tüntettek.⁴³ Szeptember 5-én megérkezett a városba Molnár György színtársulata, amely akkorra már jelentős hírnévre tett szert a vidéken működő színtársulatok között történelmi tárgyú drámák (Vid, Mátyás diák, Bánk bán stb.) előadásával. A Szegedi Híradó a nyár folyamán több cikkben is előkészítette Molnár sikeres szegedi működését, mert az előzetes hírek és a társulat műsorterve alapján úgy látta, hogy „... Molnár csakugyan az akar lenni, aminek lennie kell, a nemzeti nyelv és érzelem apostola...”⁴⁴ Kétségtelen, hogy Molnár társulata 1860 őszén lendítő lökést adott a szegedi mozgalomnak. A színészek maguk is részt vettek azokban és fellépésük ösztönözte a politikai tüntetéseket. A társulat megérkezését — élén Kempelen Győzővel — nagy tömeg üdvözölte. Másnap, 6-án este a színészek felvonultak a Széchenyi térre, hogy énekszó-

⁴⁰ Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Idézett mű 235—238. old. — Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 271—272. old.

⁴¹ A Szegedi Híradó 1860. június 14. számától kezdve Garibaldi emlékiratai címen 6 cikkből álló sorozatot közölt, amelyet a bécsi Presse-ből vett át. — Türr István életrajzát is közölte az 1860. augusztus 5. számban (Garibaldi jobbkeze.)

⁴² A fővárosi és vidéki augusztus 20-i mozgalmakról: Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 273. old. Szabad György: Forradalom és kiegyezés választűjén. Idézett mű 50—52. old. A Szegedre vonatkozó adatot közli Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Idézett mű 241. old. — Az itteni ünnepségről, a Szózat, Himnusz énekléséről, az alkotmányt méltató beszédekről, az esti lakomákról részletes beszámoló: Szegedi Híradó, 1860. augusztus 23. Tárogató. — Érdemes felfigyelnünk az 1860. évi István napi ünnepségnek Szegeden is jelentkező nagy mozgósító, magával ragadó erejére. Ez nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy igen nagy tömeg vett részt az egyházi ünnepségen, hanem abban is, hogy a gőzmalmok, amelyek vásár- és ünnepnapokon addig mindig dolgoztak, ezúttal leálltak, munkásaiknak szünetet engedélyeztek. Így azok is ott lehettek a mozgalomban. (Szegedi Híradó 1860. augusztus 30. Tárogató.)

⁴³ Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 273. old. — A tüntetés során a rendőrség három szabólegényt letartóztatott.

⁴⁴ Szegedi Híradó, 1860. július 22. Szegedi tárogató.

val tisztelegjenek a város színészet iránt lelkesedő közönségének és megismertessék előadásaik programját.⁴⁵ Ez a beköszöntő nagy tüntetést robbantott ki, amely már közvetlenül a megyefőnök, a francia származású Embert Jombart⁴⁶ és az osztrák tisztviselők, tehát az önkényuralmi rendszer helyi megbízottai ellen irányult. Az újsághírek, levéltári akták és a később papírra vetett visszaemlékezések alapján kétségtelen, hogy jókora, több ezer főnyi tömeg gyűlt össze a főtéren és ott a színészekkel együtt a Szózatot, a Himnuszt, a Rákóczi-, a Kossuth-, a Klapka- és az ún. Szegedi indulót („ha lenne, ki a haza ellen föltámadna, verje azt meg a magyarok istene”) énekelte. Kempelen Győző és Nagy Sándor Kossuthot és Garibaldit méltató beszédeket tartottak. A tömeg a megyefőnök lakása elé vonult és az ablakokat kövekkel bezúzva követelte a Bach-huszárok távozását a városból. A tüntetőket a „rémisztó dobszóval” és „tompán dübörgő léptekkel” felvonuló katonaság oszlatta szét, miközben 8 iparossegédet és 1 iparostanulót letartóztatott.⁴⁷ Szeptember 7-én délelőtt pedig a rendőrség elfogta Kempelen Győzöt és még aznap vizsgálat, kihallgatás nélkül útnak indította a csehországi Josefstadt várbörtönébe.⁴⁸ Kempelen letartóztatásának híre rövid idő alatt elterjedt. Amikor Szegedről a rendőrök vasúton elszállították, a pályaudvaron lelkes fiatalok tüntettek a reakció ellen, este pedig újabb tüntetés volt a megyefőnök lakása előtt. A tüntetésben résztvevők ezzel megmutatták, hogy a terrorisztikus eljárás sem tudja őket megtörni. A kivonult katonaság a tüntetést elfogott résztvevőit a megyefőnök lakásának udvarára hurcolta és ott megbotozta. E tüntetések hatása alatt a városban levő, már 1859-ben és 1860. tavaszán megemelt létszámú katonaságot Temesvárról érkezett újabb alakulatokkal tovább erősítették, a megyefőnök pedig hirdetményben tiltotta meg az utcai „tömeges összejöveteleket” és a „rendőrelleenes magaviseletet”.⁴⁹

Anélkül, hogy túlértékelnénk a szeptember első felében lezajlott szegedi tüntetések jelentőségét, megállapíthatjuk, hogy azok az Októberi Diplomát megelőző hónapok legjelentősebb vidéki megmozdulásai közé tartoznak. Egyik láncszemét alkotják azoknak a tömegmegmozdulásoknak, amelyek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az uralkodó és a kormány befejezzék tárgyalásaikat a magyar konzervatívokkal és 1860. október 20-án kiadják azt a „császári nyilatkozványt” és diplomát, amely szakítva a monarchia kormányzásának addigi, centralizációs elvével, új,

⁴⁵ Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék.

⁴⁶ Jombart 1858. október 1-én vette át a megyefőnökséget Bonyhádítól és 1860 decemberéig, a város autonómiájának visszaállításáig töltötte be tisztségét.

⁴⁷ Molnár György: Világostól Világosig. Idézett mű 290–291. old. *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 36. old. Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék. Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Idézett mű 273. old. — Itt jegyezzük meg, hogy a szeptember elején lejátsszódott szegedi mozgalmak forgatagának időrendjében ma már nem könnyű eligazodni. A különféle források eltérő dátumokat említenek. A cs. kir. összpontosított helytartóság levéltárában található vonatkozó iratban (elnöki 1860. IV. A. 3965. sz.) pl. a tüntetés napjaként szeptember 8. szerepel, ennek alapján került e téves dátum *Lukács Lajos* könyvébe (244. old.) és a *Munkások és parasztok mozgalmi c. iratgyűjteménybe* is.

⁴⁸ Pesti Napló, 1860. szeptember 11. Különfélék. *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 4–5. old.

⁴⁹ Szentesi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860–1025. sz.

föderalista kormányzási elveket körvonalazott. Ez a sakkhúzás az abszolútizmus válságának alkotmányos úton történő levezetésére irányult.⁵⁰ Az Októberi Diploma bevonta Magyarország kormányzásába a konzervatív arisztokráciát. Lassan, fokozatosan hozzákezdtek a közigazgatás át-szervezéséhez. A politikai foglyok egy részét is hazaengedték; így hagyhatta el Josefstadtot Kempelen Győző, valamint a Baja és Temesvár környékéről odahurcolt más hazafiak is.⁵¹ A bécsi vezető körök mindezzel a belső feszültséget akarták levezetni. Várakozásukban azonban csalódtak.

Az Októberi Diploma Magyarországot továbbra is az összosztrák monarchia részének tekintette, csupán a kormányzás elveit módosította. A konzervatívok nem akartak ennél többet, a népi mozgalmak pedig — amelyek 1860 folyamán kiszabadultak az arisztokrácia gyámködsége alól — megfelelő vezetés és program nélkül nem tudták eredeti céljukat elérni. Mivel az Októberi Diplomával a konzervatívokon kívül egyéb társadalmi erők nem voltak megelégedve, újból fellángolt a harc. Ebben a középbirtokos nemesség az 1848-as törvények maradéktalan helyreállításáért küzdött. Az alkotmányért folyó harcban a népi tömegek is résztvettek, de ismét csak ösztönösen, mert harckuknak nem állott élére a birtokos nemesség, amely a kibontakozást alkotmányos úton kereste. Az Októberi Diplomával és a benne foglalt közigazgatási átalakulás vonatottságával szembeni elégedetlenség jele volt Szegeden az a tüntetés, amely a hónap végén a megyefőnök lakása előtt zajlott le. A mintegy 5—600 főnyi résztvevő a megyefőnöknek macskazenét adott és kövekkel betörte az épület ablakait, leszaggatták a császári hatalom jelvényeit, a középületekre kitűzött kétféjű sasokat. Ebben a mozgalomban is — akárcsak a korábbi tüntetésekben — nagy szerepet játszottak a „tagbaszakadt mesterlegények”.⁵² A lelkes fiatalok október 30-án ünnepélyesen fogadták a Josefstadtból érkező Kempelent és társait.⁵³ A visszaállított helytartótanács, amely egyelőre a régi közigazgatási apparátusra támaszkodott, elítélte a 48-as alkotmány visszaállításáért kibontakozott mozgalmakat. Ennek megfelelően a megyefőnök 1860. november 12-én arra figyelmeztette a polgármestert, hogy a korábban kiadott rendeletek, rendszabályok „... minden eréllyel fenntartandók mindaddig... amíg ezek később kibocsájtandó legfelsőbb rendelmények által... módosíthatni nem fognak.”⁵⁴ A megyefőnökségek felszámolása, az idegen és habsburgista tisztviselők eltávolítása, a szabad királyi városok autonómiájának helyreállítása elhúzódtott. Ez a tény országszerte újabb tüntetéseket robbantott ki. Szegeden november 29-én, a Bánk bán c. színelőadás után a közönség

⁵⁰ Az Októberi Diplomát megelőző tárgyalásokat, vitákat részletesen ismerteti és elemzi *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választútján. Idézett mű 59—75. old. — A tömegmozgalom hullámának országszerte megfigyelhető emelkedésére augusztus—szeptemberben ugyanott. 50—56. old. — Az Októberi Diploma és az azt kísérő „császári nyilatkozvány” jellemzése és értékelése ugyanott 77—80. old. Továbbá: *Galántai József*: Az 1867-es kiegyezés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 35—36., 38—39. old. — Az okmányok magyar és német nyelvű nyomtatott szövegét lásd Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1860—16 734. sz.

⁵¹ *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Idézett mű 210., 216., 219. old.

⁵² Ötven év. *Nagy Sándor* összegyűjtött műveiből 1859—1909. Idézett mű 236., 243. old. — A tüntetés pontos dátumát nem sikerült megállapítani.

⁵³ Vasárnapi Újság, 1860. november 11. Mi újság?

⁵⁴ Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai. 1860—17 522. sz.

egyrésze a centralizációs politika helyi megbízottainak távozását és a 48-as közigazgatás helyreállítását követelve a megyefőnök, a pénzügyigazgató és az államügyész lakásának ablakait nagy lárma, fűtүүлés kíséretében beverte.⁵⁵

Az 1860. őszén lezajlott szegedi tüntetéseken végigtekintve szembeötlő, hogy azokban főleg csak mesterlegények, napszámosok, kisegyzszeneciák, diákok, az 1848-as alkotmányért lelkesedő fiatal értelmiségiek vettek részt. Ennek következtében jóval harcosabbak voltak, mint az 1859 őszi és az 1860 tavaszi ünnepekéig. Az említett csoportok — társadalmi helyzetüknél fogva is — a radikálisabb, következetesebb módszerhez hajlottak. Így tehát Szegeden — az országSZerte kibontakozó akciók hatására — 1860 őszén olyan mozgalmak fejlődtek ki, amelyek nem általánosságban követelték többé a változást, hanem a centralizációs politika helyi képviselőinek eltávolítására irányultak. E megmozdulások a résztvevők bátorságáról, elszántságáról, harckészségéről tanúskodtak, de nem mentek túl a tüntetés határán, beérték ablakbezúzásokkal, Kossuth és Garibaldi éltetésével, hazafias dalok éneklésével és a Bach-huszároknak adott macskazenével. Céljukat ezért nem is érhették el. Magasabb harci formák pedig nem fejlődhettek ki, a mozgalom hatékonyabbá nem válhatott, mert ahhoz nagyobb tömegek csatasorba lépésére lett volna szükség. A tehetősebbek eleve elutasították ezeket a módszereket és nem vettek részt az 1860 őszi utcai tüntetésekből. De nem vettek részt valamennyien azok sem, akik ott lehettek volna, mert olyan társadalmi erő, amely e szélesebb tömegek mozgósítására alkalmas programot (a nemzeti és demokratikus követelések összekapcsolása) adhatott volna, sem országosan, sem Szegeden nem volt. Ezért aránylag kevesen vettek részt az őszi megmozdulásokban. Tény, hogy a tüntetések legharcosabb résztvevői az iparossegédek, munkások és tanoncok voltak, a letartóztatottak, megbotozottak, tehát a leghevesebben tüntetők zöme az ipari munkások táboraiba tartozott. Ez is bizonyítja, hogy a proletariátus már kialakulásának kezdetén a társadalmi haladás elszánt harcosa volt Szegeden is. Azok a férfiak, akik 1848-ban Szeged vezetői voltak és 1859—1860-ban az átalakulásra várakoztak, az Októberi Diploma megjelenése után — a középbirtokos nemesség álláspontjának megfelelően — úgy látták, hogy a nemzet nem elégedhet meg az Októberi Diploma engedményeivel. De az 1848-as alkotmány visszaállítását nem a népi tömegek mozgósításával akarták elérni, hanem békés, alkotmányos eszközökkel. Jól tükrözi ezt az álláspontot Osztróvszky József Mit kell tennünk? c. cikke.⁵⁶ Eszerint minden társadalmi erőnek „egyéforrvá” „a nyert tért elfoglalni s az archimedesi pontot az ősi alkotmány csonkítatlan visszaszerzésére megragadni hazafiúi kötelesség.” A nemzeti cél érdekében tehát osztályegyüttműködést hirdet. A közvetlen cél, a 48-as alkotmány csorbitatlan helyreállítása helyes volt,

⁵⁵ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860—59. sz. — A tüntetés már a színházban megkezdődött a nemzeti dalok éneklésével, majd az utcán folytatódott. Az említett tisztviselők lakása előtt pedig Tóth Kálmán ekkor már híres versére zendítettek. („Már siess hazádba vissza, bús seregem” stb.). Az őszi tüntetések alkalmával a rendőrség számos fiatalembert lefogott és felügyelet alatt tartott. (Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság igazgatási iratok 1860—383. sz.).

⁵⁶ Szegedi Híradó, 1860. december 2.

de a tömegek mozgalma elleni állásfoglalás nem szolgálta a haladás ügyét, sőt e mozgalmak elfojtására irányuló törekvés lehetetlenné tette a helyesen kitűzött cél elérését. A tömegmozgalmak megakadályozására 1860. december első felében önkéntes polgárokból álló „rendfelügyelő egyletet” szerveztek, amely rendszeres őrzéjártatokkal segítette a cs. kir. rendőrség helyébe lépő városi rendőrséget a rend és biztonság fenntartásában.⁵⁷

A város ipari munkásainak a burzsoázia befolyása alatti megtartása, önálló osztálytörekvéseinek megakadályozása érdekében 1860. őszén papi vezetés és céhmesterek befolyása alatt álló katolikus legényegylet is alakult. A Szegedi Híradó már 1860 nyarán, más városokban működő legényegyletek példájára a helyi céhmestereket ilyen egylet alakítására buzdította.⁵⁸ Augusztus végén 41 céhmester beadványban kérte a megyefőnököt, hogy engedélyezze a belvárosi plébános vezetésével egy legényegylet alapítását. Az ilyen egyletek — írták — „... nemcsak társadalmilag nemesebb eszmékre ébresztik a még sok kívánnivalót hagyó iparos elméjét, hanem olvasáshoz és rendhez szoktatván a fiatal nemzedéket, egyszerűen hasznos és békés polgárokká teszi őket.”⁵⁹ Az ilyen egyletek működésére már a Bach-rendszer is megadta az engedélyeket. Bach bukása után pedig különösen nem volt akadálya legényegyletek létesítésének. 1860. november 4-én tehát a szegedi legényegylet is létrejött, amelynek megalkotása körül nagy buzgalmat fejtett ki Bakay Nándor kötélgyártó mester, a későbbi gyártulajdonos. „A szegedi katolikus iparossegédek egylete” 1861. januárban kezdte meg működését. A „vallás és erény, munkásság és szorgalom, egyezség és szeretet” jelszavával, a „vallási és polgári érzelmek” terjesztésével igyekezett az iparossegédeket sorsukba beletörődő emberekké nevelni. Befolyása a munkások körében évtizedekig jelentős volt és késleltette a helyi szocialista mozgalom kibontakozását.⁶⁰

⁵⁷ Ugyanott 1860. december 16. Tárogató. Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—364. sz. — A rendfelügyelő egylet megalakítása nagy — de mint tevékenysége mutatja, alaptalan — aggodalmat váltott ki Bécsben. (Vö. *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján*. Idézett mű 199. old.) Az egylet parancsnoka *Máygraber Agoston* volt. A december 2-i, országsszerte fellobbant tüntetések után *Lukács Móricz* azt magyarázta egyik cikkében (Pesti Napló, 1860. december 7. Zavar-gások s a városok rendezése.), hogy lejárt az utcai demonstrációk, macskazenék ideje. Felhívta a „józan” fiatalságot, hogy az ilyen akciókat akadályozza meg, alakítson nemzetőrséget. Feltehető, hogy ez az állásfoglalás is közrejátszott a szegedi rendfelügyelő egylet megalakításában. Szegeden december 2-án nem volt megmozdulás. (Az 1860. december 2-i tüntetésekről: *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján*. Idézett mű 101—103. old.)

⁵⁸ Szegedi Híradó, 1860. június 7. Szegedi tárogató.

⁵⁹ Szegedi lt. Csongrádi cs. kir. Megyehatóság elnöki iratok 1860—61. sz.

⁶⁰ A pesti legényegylet alapszabályát 1855-ben hagyták jóvá. Hasonló típusú egyletek nagyobb számban csak 1860 után alakultak, hogy ellensúlyozzák a munkásmozgalomnak az 1860-as években megfigyelhető megélénkülését. 1859 végéig csak 4, 1860-tól 1867-ig 11 ilyen egylet jött létre. A szegedi mindenestre a klerikális vezetés alatt álló szervezetek nagyobb mérvű kiterjedésének kezdetén keletkezett. (Az 1867-ben hazánkban működött egyletekről készült kimutatás alapján. A kimutatást közli: Munkások és parasztnak mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Idézett mű 470—475. old.) — A szegedi legényegylet megalakítására: Szegedi Híradó 1860. november 8. Tárogató. Alapszabálya: Szegedi lt. Szeged város tanácsának iratai 1861—440. sz. Működésének megkezdésére: ugyanott. Befolyására és a szocialista mozgal-

A helytartótanács rendelete nyomán 1860. december 8-án Szeged visszakapta autonómiáját. A megyefőnök és a többi „cs. kir.” tisztviselő befolyása a város ügyeinek intézésében fokozatosan megszűnt, nagyobb részük rövidesen elhagyta Szegedet. A város vezetését átvette az 1848. évi tisztikar, amelynek irányításával 1861. január 5-én alkotmányos tisztújítást tartottak. Így kezdődött meg a városban a rövidéletű „alkotmányos korszak”. Ennek jellemzése azonban már nem e tanulmány feladata.

mat nehezítő tevékenységére: *Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905. előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus XIX. Szeged, 1965. 6. old.*

PRÉCISIONS SUR L'HISTOIRE DE SZEGED DANS LES ANNÉES 1859—60

L'étude examine les manifestations de la crise du néo-absolutisme autrichien aux années 1859—60, de Szeged. Les historiens s'intéressant à ces événements y voyaient „une véritable petite révolution” et les présentaient — même après 1945 — de façon incorrecte et avec des excès nationalistes. Cet essai, après avoir mis au jour beaucoup de faits, analyse les ressorts économiques, sociaux et politiques de ces mouvements locaux contre les Habsbourg. C'est dans le cadre des mouvements nationaux issus de la guerre austro-italienne que l'auteur interprète les événements de Szeged. L'esprit des cérémonies du 100e anniversaire de la naissance du poète, Kazinczy ne dépassent pas encore les efforts de compromis de l'aristocratie ultraconservatrice de la cour. Par contre la commémoration du roi Matthias constitue déjà une démonstration en faveur de la création d'une armée hongroise indépendante et d'une Hongrie libre.

A partir de l'été de 1860 on peut constater la radicalisation de ces mouvements: il y a plusieurs manifestation de masse contre les radionaires locaux du despotisme, dont la plus importante est celle qui se déroule, le 6 septembre avec la participation de plusieurs milliers de personnes.

L'étude analyse la modification de la base sociale des mouvements de 1859—60 à Szeged; jusqu'à l'été de 1860, toutes les couches de la société participent aux manifestations anti-Habsbourg, à partir de cet été se ne sont que les compagnons et les étudiants qui manifestent. Les bourgeois qui s'enthousiasment pour l'indépendance nationale font tout ce qu'ils peuvent afin de dérouter ou désarmer les mouvements radicaux des masses. Entre autres, c'est en fonction de ces objectifs qu'on organise, au début du mois de novembre de l'année 1860, avec les encouragements, des maîtres, l'association catholique des compagnons.